

פרשת מצורע - שבת הגדול בשעבוד צריך להרגיש לישועתך קויתי ה'

הסתר פנים

הרמב"ן (פתיחה לויקרא) מכנה את ספר שמות, ספר הגאולה. והשאלה נשאלת, פרשת שמות כולה עוסקת בשעבוד, בגזירות פרעה על עם ישראל, כיצד מתקשרים הצרות לגאולה? ומבואר, השעבוד עצמו הוא התהליך להגיע לגאולה. בזה נבאר ברובד נוסף, מדוע שם הוי"ה לא מוזכר בסוף חומש בראשית, מאמצע פרשת וישב (בראשית לט, כג) "ואשר הוא עשה ה' מצליח", ומכאן ולאורך כל גדולת יוסף, כל זמן ההכנה לגאולה עם ישראל עד ברכת יעקב לִדָּן (בראשית מט, טז-יח) בה נזכר "לישועתך קויתי השם", לא נזכר שם הוי"ה. בשתי פרשיות וחצי ברציפות לא נזכר שם הוי"ה, הלא דבר הוא!

היה כאן הסתר פנים, מי שהסתתר בבריאה הוא שם הרחמים, המצב היה נראה כאבוד, משפחת יעקב המפוארת הולכת לטמיון, כל אחד טרוד במצבו. מביא המדרש (בראשית רבה פה, א): "רבי שמואל בר נחמן פתח "כי אנכי ידעתי את המחשבות" (ירמיה כט, יא), שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק בורא אורו של מלך המשיח". כל גרעין בטמון באדמה, כאשר הוא מרקיב מתחיל לגדול אילן, כך כאשר מדת הרחמים מסתרת, שם נמצאים הרחמים הגדולים ביותר, הקב"ה מכין את הדרך לגאולה.

מנהיגות שמשון

גם במצבים הקשים ביותר של עם ישראל, בו הוא לא ראוי לגאולה, מדת הרחמים מסתרת ומתוך ההסתר מצילה את עם ישראל. הירוד שבשבטים הוא דן, ממנו החלה עבודה זרה בעם ישראל, פסל מיכה. הוא הירוד שבשבטים שהשתתף יחד עם יהודה המעולה שבשבטים בהקמת המשכן. דן הוא הירוד שבשבטים, אך כשהוא משתתף עם יהודה, "דן גור אריה יזנק מן הבשן" (דברים לג, כב). כוחו רב כיהודה. בתוספות (גיטין דף נה:), מביא, "בסוף פרק קמא דסוטה (דף יג). דאמר חושים בן דן שקל קולפא ומחייה ארישיה דעשו (לקח מקל והכה על ראשו של עשו) נתרו עיניה ונפלו אכרעיה דיעקב (נשרו עינו ונפלו על רגלי יעקב) שמא לא מת באותה הכאה עד שעמד עליו יהודה והרגו". הרי לנו גם בהריגת עשו, הצטרפו דן ויהודה יחדיו, וכך יהיה לעתיד לבוא, יהודה ודן יבואו יחדיו לנקום נקמתנו מעשו.

מכל שבט היה שופט בימי שופט השופטים. שונה הוא השופט משפט דן, שמשון. שמשון לא כינס את העם למלחמה, לא נתן הוראות. שמשון נלחם לבדו עם פלישתים, תגובתם הייתה נקמה כנגדו, והוא השיב להם. הייתה זו הנהגת יחיד שפעל לבדו למען עם ישראל. מביא המדרש (מדרש הגדול בראשית מט, יז), "יהי דן נחש עלי דרך". כל החיות מהלכות זוגות וזוגות נחש מהלך יחידי כך שמשון... "כתוב אחד (שופטים טו, כ) אומר "וישפט את ישראל עשרים שנה" וכתוב אחד (שופטים טז, לא) אומר "והוא שפט את ישראל עשרים שנה". אמר רב אחא מלמד שהיו פלשתים יראים ממנו עשרים שנה אחר מותו כדרך שהיו יראים ממנו עשרים שנה בחייו". עליו מביא המדרש (בראשית רבה צח, יד) "מה כתיב בתריה "קויתי השם", לפי שהיה יעקב אבינו רואה אותו וסובר בו שגאולה מגעת בימיו, כיון שראה שמת מיד אמר "לישועתך קויתי השם". המבואר, שמשון היה ראוי להיות הגואל, וכיון שהדור לא היה ראוי, לא הגיעה הגאולה השלימה בימיו.

לא זכה לישאנה בהיתר

מדוע שמשון לחם לבד? אומר הפסוק (שופטים יד, א-ד): "וירד שמשון תמנתה וירא אשה בתמנתה מבנות פלשתים. ויעל ויגד לאביו ולאמו ויאמר אשה ראיתי בתמנתה מבנות פלשתים ועתה קחו אותה לי לאשה. ויאמר לו אביו ואמו האין בבנות אחיך ובכל עמי אשה כי אתה הולך לקחת אשה מפלשתים הערלים ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני (שמשון לא הכיר אותה, הוא ראה אותה בלבד, והחליט כי היא ישרה בעיניו) ואביו ואמו לא ידעו כי מה' היא כי תאנה הוא מבקש מפלשתים ובעת ההיא פלשתים משלים בישראל". מבאר המלבי"ם: "שינקם אחר כך בפלשתים. ומה שלא סבב ה' סבה אחרת, לזה משיב כי פלשתים מושלים בישראל, ואם היה מתגרה עמהם אז היו שופכים חמתם על ישראל, לכן סבב שיחשבו שהשנאה של שמשון היא בעבור אשתו, לא בעבור שחרה לו על ממשלתם על ישראל אחיו".

עם ישראל לא היו ראויים לזכות לנצח את פלשתים, סבב הקב"ה שפלישתים לא ירעו לישראל בידעם שיש להם גיבור שיגן עליהם. ומאידך, כאשר שמשון הרג בהם רבים או שרף את שדותיהם, לא נקמו בבני ישראל, בידעם שהוא יחיד, אין זה מלחמת ישראל בהם. וכך הגן הקב"ה על עמו בדרך הסתרת פנים.

עצם לשונו של שמשון "כי היא ישרה בעיני", חטא הוא שאמר שרצונו לישא נכריה. מביאה הגמרא בסוטה (דף ט:), "שמשון בעיניו מרד (על ידי עיניו מרד בבוראו - רש"י), שנאמר "ויהאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני", לפיכך נקרו פלשתים את עיניו, שנאמר (שופטים טז, כא): "ויהאחזוהו פלשתים וינקרו את עיניו. איני? והכתיב "ואביו ואמו לא ידעו כי מה' היא" (הרי שלא הלך מתאוות עיניו?) כי אזל מיהא בתר ישרותיה אזל" (אמנם הליכתו בפועל הייתה אחר ישרות עיניו).

מביא החיד"א (פני דוד חיי שרה, כו):

...ואקדים מה שמצאתי בקצור שבלי הלקט (ב, ס) וזה לשונו (קצת בקצור), אם מה' אשה לאיש, למה יענש האדם אם לא ישא בת טובים ועל שום זיווג שיעשה שלא כדין משמץ פסול... ועוד אמרו ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני, אם כן למה יענש האדם על שום זיווג שיעשה שלא כדין והלא מן השמים נגזרה לו? ...אפשר דלעולם יצא הכרוז על אשתו ראשונה מפלשתים ומה' הוא. ואם הוא לא הלך אחר עיניו היה זוכה ליקח אותה ולגיירה גרות גמור והיתה כישראלית גמורה אבל לפי שהלך אחר עיניו נתקלקל הדבר ולא זכה שתתגייר כהוגן ודוק.

אם היה זוכה, הייתה מתגיירת והיה נושא אותה בהיתר, ומשהלך אחר עיניו, נשאה באיסור. הרי לנו, הקב"ה מרחם על בניו בכל מצב בו יהיו, אם יזכו יראו ישועת ה' בעיניהם. ומשלא זכו ולא עשו תשובה, הקב"ה ירחם על בניו אך בדרך הסתר פנים.

כמה אפשר לכפור בטובה

בהקדמה זו נלמד את הפרשה. "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף" (שמות א, ח), מביא המדרש (שמות רבה א, ח): "רב ושמואל, חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזירותיו שחידש גזירות ופורעניות עליהם". יש להבין, מדוע נחלקו האמוראים האם פרעה היה מלך חדש ממש או לא, וכי אנו זקוקים לדעת את היסטורית מצרים? מבאר רבי משה פיינשטיין (דרש משה שמות א, ח):

החילוק בין המאן דאמר מלך חדש למאן דאמר שנתחדשו גזירותיו, הוא אם יש לאדם לחוש שלא יתקלקל כל כך אף שלא להכיר הטובות הגדולות שעשו עמו וירצה להרע עוד ביותר, שלמאן דאמר מלך חדש אין לאדם לחוש לזה, ואין צריך ללמוד מוסר ותוכחה בשביל כך... אבל על כזה דנתחדשו גזירותיו אין לחוש, ולמאן דאמר השני גם על זה יש לחוש ולא יאמין בעצמו, דאם לא כן לאיזה תכלית נחלקו, דמאי דהוה הוה, למיסבר קראי נמי לא שייך כל כך בכאן, שיותר משמע דחדש ממש.

כולם ידעו מי היה יוסף, כמה הוא הועיל לכלכלת מצרים בשמונים שנות מלכותו. קם מלך חדש שלא ידע להכיר טובה, ידע מי הוא יוסף, מה פעלו, אך לא הכיר לו טובה. שיעבד את זרעו של מי שכהה היטיב למצרים, בזה נחלקו האמוראים. האחד אמר שאכן

זה מלך חדש. והאחד אמר, שאכן כן. אדם כפוי טובה שלא עמל לתקן מדותיו, יכול להגיע עד כדי כך, לשעבד את בני מי שעשה לו טובה.

היפך הדבר הוא משה רבינו. הקב"ה אומר למשה לגאול את עם ישראל, מביא המדרש (תנחומא שמות, טז), "אמר ליה משה רבון העולם איני יכול מפני שקבלני יתרו ופתח לי את פתח ביתו ואני עמו כבן, ומי שהוא פתח פתחו לחבירו נפשו הוא חייב לו", אף שיתרו הכניס את משה לביתו משיקוליו הוא, משה הציל את בנותיו, שמע על כך יתרו, הזמין את משה לא כהכרת הטוב על הצלת בנותיו, אלא כדי שישא אחת מהם... אך סוף סוף הוא הטיב למשה, לכך נפשו חייב לו. בהסכמת יתרו תלויה הצלת נפשות ישראל. מליוני בני אדם נמצאים בקושי שעבוד נורא, כל יום גובה הרוגים נוספים, אך הכרת הטוב ליתרו גוברת על הכול, בלי רשות ממנו, משה לא יכול לגאול את ישראל. זהו מעלתה וחיובה של הכרת הטוב, "נפשו חייב לו".

הצרה הכנה לגאולה

פרעה גוזר ארבע גזירות על ישראל. מביא המדרש (שמות רבה א, כו):

"ויבא עמלק", הדא הוא דכתיב (איוב ג, כו) "לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז". "לא שלותי", מבבל. "ולא שקטתי", ממדי. "ולא נחתי", מיון. "ויבא רוגז", באדום. דבר אחר "לא שלותי", מגזירה הראשונה שגזר פרעה עלי שנאמר (שמות א, יד) "וימררו את חייהם". והעמיד לו הקב"ה גואל זו מרים על שם המירור. "ולא שקטתי", מגזירה שנייה (שמות א, טז) "אם בן הוא והמתן אותו", והעמיד הקב"ה גואל זה אהרן על שם ההריון. "ולא נחתי", מגזירה שלישית שגזר ואמר (שמות א, כב) "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו", והעמיד הקב"ה גואל על שם המים זה משה שנאמר (שמות ב, י) "כי מן המים משיתיהו". "ויבא רוגז", זה עמלק.

הגזירה הראשונה היא, "וימררו את חייהם בעבדה קשה בחמר ובלבנים ובכל עבדה בשדה את כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך" (שמות א, יד). בזמן הצרה החלה הגאולה הימנה, נולדה מרים, מלשון "וימררו". לאחר שלוש שנים פרעה גוזר גזירה חדשה, "בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים אם בן הוא והמתן אתו ואם בת הוא וחיה" (שמות א, טז). פרעה גוזר גזירת מוות על הזכרים, המיילדות לא עושות כדבריו, הם מסייעות לילודות, ואף מתפללות שכל הנולדים בזמן הגזירה לא יארע להם דבר, ויולדו בריאים ושלמים כדי שלא יחשדו בהם (שמות רבה א, טו).

פרעה רואה שלא התקיימה גזירתו, שואל את המיילדות מדוע לא עשיתם את גזר המלך? משיבות המיילדות, היהודיות אינן זקוקות למיילדות, הם כה מומחיות עד שהן יולדות לבדן. פרעה שחכם היה, היה צריך להקשות להם, אם היהודיות אינם זקוקות למיילדות, מדוע אתן עובדות כשאין בתפקיד זה צורך? ! אך פרעה לא יכל לומר להם מילה, בזמן זה טרם יצא טבעו בעולם כשונא ישראל, ולכך ביקש להרוג את הילדים בדרך שהאמהות לא ישימו לב, ואף לכך לא יכל להעניש את המיילדות על שלא עשו את ציוויו, כיון שלא רצה שידעו שביקש להרוג את כל הזכרים. בזמן גזירה זו נולד מושיע נוסף, אהרן מלשון היריון. בשכרם מבאר הרב מבריסק (רשימות תלמידים; שמות א, כא):

"ויעש להם בתים" ופירש רש"י בתי כהונה ולויה ומלכות שקרויים בתים, "ויבן את בית ה' ואת בית המלך" (מלכים א ט, א), כהונה ולויה מיוכבד, ומלכות ממרים כדאיתא במסכת סוטה (דף יא:). הנה מה שמרים ויוכבד זכו לבתים, רצה לומר בתי כהונה ומלכות, דהוי מידה כנגד מידה שבלי זכרים נמי מתקיימת האומה הישראלית, אבל לא שייך כהונה ומלכות, דבזה הולכים אחר האב, והוי מידה כנגד מידה שלא רצו להרוג לזכרים, ומשום הכי זכו לכהונה ומלכות.

הינו הגם שהנקיבות יינשאו למצרים, ויולדו זכרים שהם יהודים, דהלא הולכים אחר האם היהודיה, אך החיסרון בזה שתבטל עבודת בית המקדש שהיא על ידי הכהנים והלווים שהולכים בזה אחרי ייחוס האב. ונמצא שבפועלם להחיות את הזכרים אפשרו את עבודת בית המקדש, לכך זכו ויצאו בית כהונה ולויה מהם.

עברו שלוש שנים נוספות, החוזים בכוכבים באים לפרעה ואומרים לו (שמות רבה א, יח), מושיען של ישראל עתיד להולד ואינו יודעים אם מישראל אם ממצרים. דהרי משה נולד מישראל וגדל בבית פרעה, גזר פרעה לזרוק את כל ילדי מצרים ליאור כדי להכחיד באופן ודאי את מושיען של ישראל. מתוך גזירה נוראה זו, נולד משה רבינו מושיען של ישראל. הרי לנו, מתוך עומקה של הצרה, הקב"ה מביא את הגאולה. וביותר, לבסוף משה רבינו גדל בבית פרעה, משה עתיד להיות מלך ישראל, עליו ללמוד גינוני מלכות, לכך גדל בבית המלך. ונתקיים בפרעה "יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו" (תהלים ב, ד). דווקא מתוך גזירתו להרוג את מושיען של ישראל, התגלגל הדבר שגידל אותו בביתו.

הדברים מפורשים בדברי חז"ל (בראשית רבה פה, א), "רבי שמואל בר נחמן פתח "כי אנכי ידעתי את המחשבות" (ירמיה כט, יא), שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עסוק בורא אורו של מלך המשיח". משפחת יעקב המפוארת נמצאת במשבר, כל אחד הלך לדרכו, דווקא מתוך הקושי, הקב"ה מכין את הגאולה. בפרשת שמות אנו למדים עומק נוסף, כל שלב בקושי הוא שלב נוסף בהכנה לגאולה.

הטיל קוץ בעיני פרעה

כך הוא בגזירה הרביעית. פרעה רוצה שעם ישראל לא יחשבו על הגאולה, לכך גוזר עליהם לקושש קש לתבן. אם היה רצונו להכביד על העבודה, היה עליו להכפיל את כמות הלבנים היומית, וכך היה מרוויח יותר לבנים וגם יכול להכות את ישראל. כאשר גזר לקושש קש לתבן, גם בכמות הלבנים היומית אי אפשר לעמוד. הרי שכל כוונתו להרע לישראל, ולא להרוויח עבודה בחינם. בגזירה זו יצא לעם ישראל תועלת עצומה, מביא המדרש (שמות רבה ה, ט-כ):

כיון שגזר כן הלך משה למדין ועשה ששה חדשים ואהרן היה יושב במצרים, ואותה שעה החזיר משה אשתו ובניו למדין, "אתם קחו לכם תבן", "ויפץ העם ככל ארץ מצרים", מפני שהיה משה במדין אמר להם הקב"ה, למחר אני מביא עליהם מכות והם אומרים פרעה חוטא ואנו לוקין (מה אנו אשמים שפרעה רוצה לשעבר את ישראל, מדוע העם גם לוקה), כיון שישראל יוצאין להביא תבן ולעשות היה המצרי רואהו בתוך שדהו ומשבר את שוקיו, לפיכך "ויפץ העם" (כדי שיוכלו להעניש את המצרים בעשרת המכות)... אחר ששה חדשים נגלה הקב"ה על משה במדין ואמר לו "לך שוב מצרים".

הגזירה הרביעית הביאה לקידוש ה' שאין כדוגמתו, מכות מצרים. אולם נתבונן יותר, משה בא לגאול את ישראל, מדבר עם פרעה, וחוזר למדין. זהו ניסיון עצום לעם, החל לנצנץ אור הגאולה, והתכסה בענן עצום של חושך, גזירה קשה מכולם. הקושי להמשיך להאמין בגאולת משה הוא עצום, מי שזכה לעמוד בזה, להמשיך להאמין בגאולה, זכה לצאת ממצרים. ככל ברכות שמונה עשרה אנו אומרים, "סלח לנו, כי מוחל וסולח אתה", "רפאנו ה', כי קל מלך רופא נאמן ורחמן אתה", אך בברכת הגאולה אנו אומרים, "את צמח דוד, כי לישועתך קוינו כל היום", התנאי לזכות לגאולה היא האמונה והציפייה שלנו לגאולה. להרגיש "לישועתך קויתי השם".

ארבע גזירות אלו, מקבילות לארבע מלכיות. עם ישראל לא עמד בניסיון בשלימות, ולכן יצאו ממצרים בחיפזון. רוב עם ישראל היה ראוי לגאולה, אולם היו שלושת אלפי איש שעליהם אמרו מלאכי השרת, הללו עובדי עבודה זרה והללו (מגילה דף יד.). אלו היו שקועים במ"ט שערי טומאה, לא היה הברדל בינם לבין המצרים. אולם מכיון ורצו להיגאל, זכות זו לבדה עמדה להם לצאת ממצרים. אם היו יוצאים בנחת ולא בחפזון, היו אלו יורדים לשער החמישים, לא היה להם אפשרות לצאת ממצרים. היה חסר מניינו השלם של עם ישראל, שש מאות אלף. לכך יצאו בחיפזון. עם ישראל קיבלו הלוחות הראשונות, לוחות שהם חירות ממלאך המוות ומשעבוד מלכיות ומיצר הרע. ובניסיון הראשון אם הם ראויים לדרגה זו, דרגת אדם הראשון לפני החטא, אותם שלושת אלפים לא עמדו בניסיון, חטאו בעגל. נשתברו לוחות הראשונות וניתנו לוחות השניות, שבהם צריך להתמודד בארבע מלכיות.

שנזכה בעז"ה שכל עם ישראל יהיו ראויים לגאולה